

Питання теоретичні

Олеся Омельчук

УКРАЇНСЬКИЙ ПРЕТЕКСТ ЖАКА ДЕРРИДА, АБО ЛІТЕРАТУРНЕ ПЛІГРИМСТВО 1920-Х

Авторка статті розвиває ідею про існування окремого жанру літературної подорожі, що був визначений Жаком Дерріда як “повернення з Москви/в СРСР” (“back from Moscow/in the USSR”). До аналізу залучаються тексти І.Микитенка, Остапа Вишні, В.Поліщука та інших українських письменників.

Ключові слова: літературна подорож, боротьба репрезентацій, СРСР, Європа.

Olesya Omelchuk. The Ukrainian pre-text of Jacques Derrida or The literary pilgrimage of the 1920's

The paper elaborates on the idea of literary travel as a special genre determined by Jacques Derrida as “back from Moscow/in the USSR”. The author analyses the texts by I. Mykytenko, O. Vyshnya, V. Polishchuk and other Ukrainian writers.

Key words: literary travel, conflict of representations, USSR, Europe.

Свій текст, написаний після подорожі до Москви 1990 року, Жак Дерріда підсумовує тим, що він таки не наважиться написати про цю свою поїздку. Лише в постскрипті французький автор кількома штрихами накреслює теми й напрямки майбутньої розповіді, яку, знову ж таки, спроектує на досвід інших мандрівників до СРСР. Тому книжка про подорож Дерріда постає як написаний і ненаписаний текст, як продовження європейської мандрівної традиції і її альтернатива, як конструювання індивідуального способу говорити про подорож і його ж деконструкція, як виокремлення специфічного типу політично-літературного туризму і прогнозування історичної вичерпаності жанру.

Ж. Дерріда натякає на умовність власної мандрівної історії, яку він називає набором цитат, розповіддю-фантомом. У його творі відсутні виразні індивідуальні враження, точніше, здобутий під час подорожі досвід наявний в окремих репліках й епізодах, а загалом – у перспективі. Французький автор ніби переорієнтовує згадуване й аналізоване ним самим прагнення Вальтера Беньяміна описати Москву 1920-х років “без теорії”, ніби пропонуючи взамін опис без *території*, бо, зрештою, чи існує “територія” радянської держави, назва якої, за словами Дерріда, “є єдиною у світі назвою держави, яка не містить у собі жодної вказівки на місцевість чи націю <...>, яка не має власного імені в звичному сенсі слова” [3, 15].

З тексту “Back from Moscow, in the USSR” проступає відчуття того, що пізнання іншого географічного простору детерміноване найрізноманітнішими об'єктивними й суб'єктивними чинниками, тому завжди опосередковане й певною мірою знеособлене, тим паче тоді, коли текстуально оприявлений досвід долучається до вже сформованого типу літературної подорожі. Якщо не прагнути сказати щось нове й серйозне, міркує Дерріда, “всі розповіді мандрівників, зокрема й моя, ризикують перетворитися на посередні й запізнілі гримаси, негідні власного канону або, у кращому разі, в інтимний “щоденник”, опублікований волею випадку <...>, проте унікальність такого

щоденника не має сутнісного стосунку до світової політичної історії” [3, 17]. Цими й іншими роздумами він ставить під сумнів доцільність ретрансляції власних московських вражень, принаймні в річищі відомих щоденників і репортажів, написаних західними інтелектуалами до чи після перебування в СРСР. Мабуть, тому текст Дерріда про Москву стає розповіддю про подорожі інших. Головний простір його пілігримства – це текст, оригінальність якого полягає в аналітичному процесі, в осмисленні певної мандрівної традиції та пошуку в ній простору для себе.

Використавши заголовок книжки Андре Жіда “Повернення з СРСР” (1936), Дерріда пропонує зарахувати низку творів, “які в період з 1917 до наших днів прив’язували політику до літератури” [3, 19], до жанру “повернень з СРСР”. Точніше, як бачимо далі, повна назва запропонованого Дерріда жанру звучить як “повернення з Москви / в СРСР” (“back from Moscow, in the USSR”). Друге формулювання більшою мірою дає змогу розширити коло текстів, котрі можуть бути залучені до окремого мандрівного дискурсу. Маю на увазі тип літератури, що вбирає різні жанрові форми й пов’язаний із поїздками письменників до / з Радянського Союзу в період між революцією 1917 року й перебудовою. У такий спосіб жанрове поле “повернень” охоплює не лише тексти західних інтелектуалів, присвячені перебуванню в СРСР, а й твори українських літераторів, котрі вирушали до Європи та поверталися (або не поверталися) назад. Так чи так у текстовому полі всіх цих авторів завжди присутній образ Радянського Союзу.

Твори, написані між двома географічними напрямками (Західною Європою та СРСР) протягом 1920-1930-х років, можна вважати своєрідним віддзеркаленням подібного та відмінного, ідентичного та антагоністичного, навіть урахувавши таку надзвичайно суттєву різницю між репрезентаціями закордону в текстах радянських і західних людей, як можливість/неможливість вільного вислову. Адже ідеали та ідеологеми стають іноді основними чинниками рецепції й письма в літературному жанрі “повернень”.

Три основні тексти, аналізовані Жаком Дерріда, були написані після подорожі до Москви Рене Етьємблем, Вальтером Беньяміном й Андре Жідом. Проте, починаючи з 1917 року, кількість літераторів, котрі відвідали СРСР, стає настільки великою, що майже неможливо назвати всіх тодішніх туристів до Радянського Союзу – професійних революціонерів, комуністів, антифашистів, “лівих” митців, дипломатів та ін. Якщо обмежитися французькою традицією, то одним із перших іноземних свідків революції “був молодий французький католик, інтелектуал-слов’янофіл П’єр Паскаль. Він щоденно нотував усе, що йому доводилося бачити, у щоденнику, який вівся з 1917 до переломного 1927 року <...>. Ще будучи студентом-філологом, він дуже зацікавився Росією, куди 1911 року здійснив свою першу подорож. <...> він закохався в Київ і почав глибоко вивчати російське релігійне життя” [22, 167-168]. З-посеред відомих французьких письменників, котрі відвідали СРСР у міжвоєнний період, варто згадати Поля Морана, Романа Роллана, Анрі Барбюса, Поля Сартра. 1934 року на письменницький з’їзд до Москви прибули Луї Арагон, Жан-Пішар Блок, Андре Мальро. Інформацію про мандрівників поповнюють українські видання того часу, де йдеться про приїзд до СРСР румунського франкомовного письменника Панаїта Істраті, а також Луї-Фердінанда Селіна, П’єра Ампа та ін. [див., напр.: 16; 20; 15; 13].

Літературні сюжети й біографії, пов’язані з поїздками інтелектуалів за кордон, становлять один із фундаментальних наративів, суб’єктами якого виступають не лише західні, а й українські літератори. 1920-ті роки особливі для української історії як самим фактом великого переміщення осіб унаслідок еміграцій, повернень у / з СРСР, інтересом до країн Азії, Африки, Європи, так і надзви-

чайною увагою критиків і письменників до літературної подорожі. Центрами паломництва з України стають Москва, радянські республіки, США, Західна Україна, Азія і, мабуть, найбільшою мірою – Західна Європа. У радянському літературному процесі 1920-х виникає своя, так би мовити, соцреалістична екзотика, і серед рекламованих українських книг того часу, написаних після безпосереднього знайомства з тими чи тими землями, бачимо твори на тему узбецького, алтайського, абхазького, китайського, галицького життя. Частину українського інтертексту склали подорожні нариси російських письменників, а також публікації про московські зустрічі, культурні події тощо.

Причиною й важливою семантичною проекцією дискурсу про подорож для західноєвропейських та українських інтелектуалів стають події 1917 року. “Сьогодні ми забуваємо те, що чверть століття тому від Російської Революції щиро очікували здійснення Утопії”, – писав Дж. Орвелл 1944 року [27]. Тож цілком закономірно, що саме від події, яка спричинилася до появи на карті світу радянської держави-Утопії, Ж. Дерріда веде початок нового різновиду літературного пілігримства, схарактеризувавши його як жанр “повернень” і зауваживши: європейські мандрівники, їдучи до СРСР, вирушали не стільки “за кордон”, тобто в невідому країну з невідомою культурою, скільки у країну, яку вони вважали абсолютно людської культури, майбутньою моделлю європейського світу, тим ареалом, звідки сподівалися імпортувати Революцію [3, 30-31]. Що ж до українських літераторів, котрі відбували до Європи в ореолі революційного успіху, вони так само не вирушали до незнаних країв, їхню свідомість переповнювали тогочасні політичні й культурні концепти: “Європа буржуазна, капіталістична, Європа тимчасово стабілізована, “психологічна Європа” – всі ці категорії глибоше зрозуміти, пізнати їхній смак, помацати їх, побачити на власні очі і, головне, побачити в різних клясових ракурсах, з різних боків. Якби ж пощастило побачити справжнє обличчя західно-європейського пролетаріату!” – вигукує Іван Микитенко, збираючись на Захід [12, 13]. У текстах західних прочан виразний, як зазначає Дерріда, присмак паломництва, своєрідної релігійної сублимації. В українських текстах – навпаки: після відвідування західних країн зустрічаємо слова розчарування й очікування повороту на батьківщину ще на початку дороги, в їхніх настроях прозирає навіть своєрідне відчуття радянської респектабельності.

З часом ідею революції в дискурсі “повернень” доповнюють контексти антифашистської боротьби й ідеологічної війни поміж капіталізмом і комунізмом, властиві для міжвоєнного часу. У тодішньому літературному дискурсі вже натрапляємо на поняття “залізної завіси” [26], а Федір Якубовський, будучи свідком активного подорожування на Захід, констатує, що СРСР і Європа зробилися “носіями діаметрально протилежних сил в усіх царинах життя” [25, 113-114]. У тогочасних історичних обставинах факт реальної подорожі починає відігравати першорядну роль у такому явищі, як *боротьба репрезентацій*, яскраво втіленому книжками “Я спляю Москву” (1924) Поля Морана і “Я спляю Париж” (1926) Бруно Ясенського. З твором А.Жіда “Повернення з СРСР” (1936) полемізує після знайомства зі сталінською Москвою Леон Фейхтвангер, а також Михайло Кольцов у своєму виступі під час міжнародного з’їзду письменників в Іспанії 1937 року¹.

Для українських літераторів 1920-х значним був уже сам факт закордонної подорожі. У документах різних письменницьких організацій тієї доби та численних критичних статтях зафіксована особлива потреба українців пізнавати чужоземне літературне й культурне життя. У 1920-х роках починають виходити часописи “Глобус” і “Всесвіт”, покликані висвітлювати міжнародні події.

¹ Про полеміку з А.Жідом, а також про причини подорожі західних письменників за кордон див.: [11].

Одна з перших поїздок українських письменників до Європи була організована "Гартом" та Народним комісаріатом освіти УРСР 1925 року. Ось як про це писала тогочасна преса: "Поліщук В., Досвітній Ол., Тичина П. (Гарт) – продовжують подорож по Європі. Виступали <...> з великим успіхом на літвечірці у Празі" [21, 36]². Яскраву картину руху на Захід дає також наступний уривок із часопису "Гарт": "Цього року Народній Комісаріят Освіти УСРР відряджує в культурно-наукову командировку за кордон цілий ряд наших видатніших письменників. Уже виїхали до Берліну т.т. Володимир Коряк, Іван Ле, Аркадій Любченко, Олександр Копиленко, В.Поліщук, Валеріян Підмогильний. <...> З Харкова мають виїхати ще т.т. С.Пилипенко та Михайль Семенко. Всі вони їдуть до Західної Європи. <...> Тов. І.Микитенко, знайомлячись з німецькими пролетарськими письменниками та взагалі з літературним життям Німеччини, має запросити деяких німецьких пролетарських письменників до співробітництва в нашому журналі <...>" [2, 97]. За твердженням Дм. Голубенка, до 1929 р. за кордоном побувало близько 20% "всіх робітників мистецтва та літератури", тому він узагалі поставив під сумнів доцільність мандрів у західному напрямі – настільки, на його думку, Європа стала знайомою. Навіть ті, хто не потрапив туди, припускає критик, напевне знають, "які на Фрідріхштрассе та Енгальштрассе кафе та кіновітрини і знають навіть далеко більше ніж про кафе та вітрини Хрещатика, Сумської" [6, 55].

Декларована мета українських поїздок, як свідчать різні тексти тієї доби (ухвали письменницьких з'їздів, нариси, статті, репортажі, хроніки подій, листування тощо), мала культурне спрямування: знайомство з митцями й літературами зарубіжжя, засвоєння здобутків іноземної культури з метою її адаптації на радянському ґрунті. На практиці це завдання зазвичай виливалося або в еkleктичну суміш різних культурних знаків й ідеологем, або в непереконливий сплав белетристики й реалізму (як його тоді уявляли), у підсумку не досягаючи ґатунку ні першої, ні другого. Автори подорожніх нарисів мусили маневрувати між тим, аби, з одного боку, уникати епічності, прикрашання, вигадок, ідеологічних ухилів, а з другого – не впадати у фактографію, "голу" описовість. Топос подорожі, який українські автори асоціювали з європейською літературною традицією і технікою, намагаючись експлуатувати його в описах Заходу, не забезпечив їхні подорожні розповіді бажаним динамізмом.

Однією із причин того, що українські мандрівні нариси виливалися у стереотипні одноманітні описи, було те, що поїздка, яку дозволяла й фінансувала держава, передбачала своєрідний символічний обмін між письменником і владою, тобто існувала мовчазна домовленість про взаємну лояльність. Віддачею за європейський тур ставала політично благонадійна книжка, що наповнювало зміст подорожніх текстів пропагандою і статистикою, а тому йшлося вже не про творчість, а про своєрідний звіт, репродукування очікуваного владою дискурсу. Саме про це міркував Євген Черняк, перебуваючи в Італії: "Дарма, що режим є річ дуже реальна, ви відчуваєте його ще й інтуїтивно, бо подробиці режиму вас відповідним чином настроюють" [23, 113]. Українські мандрівники знали й відчували, якою має бути рецепція й репрезентація зарубіжжя. Їхні репортажі й нариси спонукають саме до цього висновку ще й тому, що об'єкти їхніх подорожніх маршрутів й оцінки побаченого майже тотожні.

Захоплення радянською країною з боку декотрих західних інтелектуалів

² У січні 1925 року з цими письменниками у Празі зустрічався Євген Маланюк. Про цю подорож з погляду української еміграції дають уявлення факти, висвітлені в наступних джерелах: [11, 270], [7]. У львівському виданні націоналістичного спрямування "Вістник" протягом 1930-х років друкувалася інформація та уривки з книжок про перебування в СРСР А.Жіда, А.О'Флагерті, Р.Доржелеса.

іноді також було зумовлено корисливими угодами з радянською владою, що й впливало на позитивні відгуки про СРСР у їхніх книжках. Проте коли сучасні вчені говорять про спокусу західних письменників комунізмом чи фашизмом, не варто оминати питання про захоплення українських митців комунізмом / соціалізмом і як політичною ідеологією, і як культурною стратегією (включно з темою червоного терору)³. Цю свою віру чи ілюзію, сліпоту чи самооману українські радянські мандрівники переносили в тексти про західний світ.

Бажання українців мандрувати в 1920-х роках надихалося надіями на ренесанс національної літератури, а безпосереднє знайомство з Європою розглядалося як можливий шлях до популяризації української літератури у світі. Не випадково “командировки” до Європи загострюють у тогочасних письменників проблему не так радянської, як національної ідентичності, хоча загалом вони опиняються у складній ситуації: з одного боку, розширюється чи подвоюється саме поняття “батьківщина”, яку слід пізнавати й описувати (крім України, з’являється СРСР), з другого – воно мусить легітимізуватися через “радянські” означники (“радянська Україна”, “УРСР”, “соціалістична країна” тощо).

З-посеред багатьох репортажів із Європи чи не найвиразніший акцент на національній проблемі присутній у “Голубах мира” Івана Микитенка. Письменник дозволяє собі досить сміливий пасаж, водночас виправдовуючи свій український патріотизм через антицарську й антинаціоналістичну риторіку: “Пісні Беранже, анекдоти Бокаччіо, поезії Гайне, облудну філософію Толстого, лиходійські п’єси Шекспіра і кримінальні романи Достоевського перекладено мовами чи не всіх народів. <...> Толстого ширять в астрономічній кількості. А хто знає, скажімо, Франкові твори? <...> Де там цілий світ! Україна, сама Україна не знала свого поета, і тільки велика революція відкриває його пролетарям та селянам. Коцюбинський, Леся Українка. Де, в якій державі залишались би ці великі майстри слова такими страшно невідомими, якими залишались вони до революції в Російській імперії?.. <...> І ось, як заворожена гадюка з-під каменя, виповзає із свого затишного затишку <...> родич українського фашиста – російський великодержавник <...>” [12, 6-7]. Показово, що Дмитро Бузько, український письменник із великим дореволюційним досвідом перебування на Заході, свої антитолстовські позиції теж супроводжує критикою

³ Колаборація стає ще одним аспектом мандрівного дискурсу. У зв’язку з цим аспектом видається доречним звернутися до записів Євгена Маланюка від 1952 року, в яких він говорить про подвійність суспільно-етичних стандартів стосовно прихильників “лівих” і “правих” доктрин: “...Так, очевидно, Гамсун – “колаборант”. Але в нашій добі “розчарованих комуністів” <...> “колаборантами” є лише Петени й Гамсуни. І, очевидно, що ними не є ані божище всіх поступовців т.зв. Тіто, ані фігляр від мистецтва Пікассо, що вірно служить Москві сьогодні так само, як перед чвертьстоліттям. Не є колаборантами також десятки Кестлерів, які протягом довгих і страшних літ співпрацювали з Москвою, одержуючи голівудські гонорари з Госіздату. О, вони не розчарувались! ...Вони не розчарувались і тоді, коли наша батьківщина була засіяна трупами знищених советським голодом мільйонів... <...> О, вони <...> не були, не є і ніколи “колаборантами” не будуть. Натомість “колаборантом” був, є і буде саме Гамсун, а то з тієї причини, щоб при допомозі того “колаборанства” анулювати ненависну для мафії мистецьку творчість велетня <...> Мафія помиляється. “Голод”, “Пан”. “Вікторія”. “Благословенство землі” – то не деренчливо-старече хихотіння Шова. То книги вічні” [10, 330]. Цей уривок засвідчує, що Євген Маланюк особистою та мистецькою провинною вважає солідарність саме з комуністичною системою. “Колаборація” Гамсуна є для нього другорядною порівняно з мистецьким внеском, а от “ліві” симпатії Пікассо ставлять під сумнів в очах українського автора цінність усієї творчості художника. Очевидно, що для Маланюка, як свого часу для багатьох інших українських письменників, значно болючішою й актуальнішою поставала тема радянського тоталітаризму, ставлення до якого витіснило (принаймні на деякий час) осмислення нацизму. “Вчора зустрівся із старим Карманським. <...> Розповідав про останні хвилини В.Пачовського, який перед смертю дуже розчарувався в своїй пронімецькій орієнтації”, – передавав Аркадій Любченко розмову про Василя Пачовського, відомого своїми творами про трагічне становище українців під радянською владою [9, 285-6].

“минулої” російської традиції, адже без цього його погляди могли бути розцінені як антиросійські, а отже, й антирадянські⁴.

Рух українських літераторів за межі СРСР важливий з огляду на колишній колоніальний стан української літератури й новий колоніальний статус у межах радянської імперії. “Це ж трагедія, що більшість наших молодих письменників, – писав Б. Коваленко, – не була не тільки в Європі, але й у Криму, в Москві, де-хто навіть за межами своєї губернії <...>” [8, 60].

Простір для пізнання світу радянськими мандрівниками включав усі континенти, хоча слід зазначити, що йшлося радше про завоювання, розширення радянського ареалу за допомогою реальних і уявних туристичних маршрутів, а також відповідних текстуальних практик. Політика соціалістичного експансіонізму, що протягом певного часу підтримувалася ідеєю всесвітньої пролетарської революції, зумовлювала підтримку радянською владою контактів між пролетарськими митцями різних країн, симпатиками СРСР, антифашистами та ін. Тому чи не всі тексти українських мандрівників змальовують подвоєну реальність Заходу та всього світу – його пролетарську і капіталістичну сторони, що передбачало неминучу експлуатацію в характеристиках західного світу типових опозицій (Європа багата і злиденна, ледача і працююча, чиста і брудна, розбещена і пригноблена), натомість соціалістичний універсум задумувався як простір доцільного, раціонального й функціонального, з котрого слід було усунути предмети розкоші як імпульси насолоди, розваги й запропонувати нові механізми задоволення від твору мистецтва, від життя, від подорожі.

Європейський стиль життя і творчості ототожнювався в публічному дискурсі періоду формування й утвердження соцреалізму із зиском і розвагами, надмірністю та переситом, а буржуазна розкіш діставала, як відомо, зневажливі оцінки. Та у приватному спілкуванні всі ці ідеологеми перетворювалися на свою протилежність.

Валер'ян Поліщук звертався до європейської культури ще тоді, коли його єдиною закордонною поїздкою був Петроград. Збірка його ранніх поезій підтримує властивий для радянської парадигми антизахідний дискурс, відповідно до чого український наратор виступає в ролі, як він думає, революціонера, а насправді – варвара: “І все ж таки ми Захід потолочим, – / І то не зря” [18, 12]. Це не заважає йому в інших віршах збірки приміряти на себе маски Верлена чи Діоніса. Мріючи у статтях про завоювання й вищість над Європою, у середині 1920-х він потрапляє на Захід, скуповуючи для себе і дружини одяг. У листах до неї він доволі детально перелічує, що купив чи планує купити.

Суперечливість у репрезентації європейського світу В. Поліщуком можна простежити, звернувши також увагу на семіотику запаху в його текстах. Зокрема, у подорожніх нарисах “Розкол Європи” автор говорить про себе як про того, “кому погано пахне теперішній захід”, у віршах – про “насичені гнилизною квартали” європейських міст, мріючи: “І замість парфумерних магазинів, – / Ряд будівель – минулого могил, / Вже не потрібних більш нікому...” [18, 12].

⁴ Дмитро Бузько пише: “Я пригадую, що, живучи кілька років по різних країнах Західної Європи, я, парія цієї капіталістичної Європи, все ж не міг не визнати досконалости, доцільности її системи життя, збудованої на високому рівні матеріальної культури з розвинутою технікою. Я чудово розумів, що побороти цю систему можна, лише опанувавши нею. <...> Порівнюючи тоді європейську л-ру з російською, я розумів, що таке явище, як А.Толстой в ролі філософа, на тлі високої цивілізації Заходу неможливе. Що західно-європейський письменник..., як правило, не наважується випускати в світ свої убогі дилетанські філософствования...І тільки в колишній Росії (і зараз ще, оскільки традиції цієї колишньої Росії живуть) можлива така безцеремонність, така розперзаність, як толстовство. Звідси я роблю висновок: нахил до глибоких проблем у белетристиці є, безперечно, наслідок низького рівня нашої матеріальної культури, слабого розвитку техніки <...>” [1, 59].

Його лист до дружини від 31 січня 1925 року засвідчує інше: “Да, Йолю, купив тобі цілий флакон Лорігану де Коті і дві пари паризьких шовкових панчо. <...> Літературно на Заході, з моїм змістом, ні біса не заробиш, зате ідейно почуваю перемогу <...>.” [17, 79].

Оскільки захоплення побутовими речами вважалося таким, що суперечить радянській свідомості, воно присутнє або у приватному дискурсі, або в сатиричних творах. Приміром, один із найкращих творів у “Вишневих усмішках закордонних” складається лише з діалогів, рефреном яких є одна й та сама фраза “Треба буде купити!”, тому герої історії ніяк не можуть потрапити до Берлінського музею [4]. Відштовхуючись від гумористично-сатиричної картини, автор підказував, що справжня подорож пролягає в напрямку до культурних пам’яток, а не до магазину.

У творах Остапа Вишні задіяні численні факти й події тогочасного політичного, економічного, культурного життя, як українського, так і європейського. Улюблена наративна маска гумориста передбачає постать українського сільського дядька, завдяки чому сама нарація, так би мовити, демократизується порівняно з тими випадками, де оповідь ведеться від імені “реального” автора. Герой-оповідач в усмішках Остапа Вишні, що споглядає європейське довкілля, коментує побачене за допомогою суржику й макаронізмів, масних жартів і грубуватих висловів, недоречних порівнянь, удаючись водночас до самоіронії. Його гумор і сатира варіюють тогочасний мандрівний дискурс, не порушуючи його констант. Ось фрагмент, що за ідеологічними векторами нагадує один з епізодів Поліщукового листування: “Нема, товариші, нічого дивного в тому, що наш брат, потрапивши до великого європейського міста, чимскорше намагається побачити, як розкладається буржуазія. <...> Та зрозумійте ж нас, закордонних подорожників: дуже ж нам хочеться побачити останні хвилини, агонію, останні корчі класового ворога. <...> Що ж до пролетаріату, то ще буде час спостерігати його життя і його працю, бо пролетаріат увесь у майбутньому. Резон? То-то ж бо й є!” [5, 213]. При цьому Остап Вишня висміює кліше сприйняття й зображення західного світу й водночас сам удається до клішованих зворотів, тому для сучасного читача його твори не завжди дають однозначну відповідь на запитання: автор іронізує над буржуазією чи над радянським дискурсом, переповненим тезами про загинання капіталізму?

Увага до місць відпочинку й розваг стає ледь не обов’язковою для радянських мандрівних нарисів, слугуючи документальним доказом європейського виродження. Утім кав’ярні й дансинги не були єдиною сучасністю Заходу у творах українських пілігримів. Крім обов’язкових відвідин комуністичних демонстрацій, партійних зборів і т.п., тут присутні краєвиди природи, описи архітектурних пам’яток, мистецьких і технічних набутоків. Зрідка можна зустріти щось, що вибивається зі звичного стилю й тематики, як-от захоплення радянського письменника Німеччиною [24]. У цілому пілігримський дискурс 1920-х, структурований на основі досвіду реальної подорожі, містить у край мало несподіваних, цікавих спостережень. Зрештою, від радянських “повернень” із Європи й не очікували спроб зануритися в її культурну дійсність.

Розмаїття текстів, що ідентифікуються через топос і досвід подорожі й дотичні до згаданого тут жанрового явища “повернень”, відкриває багаті можливості для історико-літературних і теоретичних досліджень. Частина з таких можливостей і окреслив Ж. Дерріда, зокрема пропонуючи розглядати цю проблему через визначення взаємовідношень між автобіографією й літературністю,

автобіографією і вимислом, семантикою й нарацією тощо. Звісно, це не єдині можливості, проте їх випробування на українському історико-літературному матеріалі видається методологічно продуктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузько Д. Проблематична “проблемність” // *Нова генерація*. – 1927. – № 1.
2. Г.Д. Наші письменники за кордоном // *Гарт*. – 1928. – № 12.
3. Деррида Ж. “Back from Moscow, in the USSR” // Жак Деррида в Москві / Пер. с фр. и англ. / Предисл. М.К. Рыклина. – М., 1993.
4. Вишня Остап. Берлінські музеї // Твори: У 7 т. – К., 1964. – Т.4.
5. Вишня Остап. Розклад буржуазії // Твори: У 7 т. – К., 1964. – Т.4.
6. Голубенко Дм. Проти Меки // *Нова генерація*. – 1929. – № 1.
7. Гридень К. З минулих літ // *Сучасність*. – 1968. – № 8.
8. Коваленко Б. Поліпшення добробуту письменника // *Життя й революція*. – 1925. – № 12.
9. Любченко А. Щоденник // Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Упоряд., авт. післямова В.А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І.Л.Михайлин. – Харків, 2005.
10. Маланюк Є. З нотатника // Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Серія “Ad Fontes” – До джерел” / Упоряд., науков.редагув., передмова Т.Салиги. – Львів, 2005.
11. *Матеріали до історії літератури і громадської думки*. Листування з американських архівів 1857-1933 / Ред.Б.Струмінський, М.Скорупська у співпраці з Е.Касинцем, Н.Лівицькою-Холодною; вступ. статті: М.Раєв, М.Скорупська. – Нью-Йорк, 1992. – Т.3.
12. Микитенко І. Голуби мира. Подорож за кордон. – Харків, 1932.
13. Михайлець Гр. Інтернаціонал (З нагоди приїзду П'єра де Жетейра в СРСР) // *Плуг*. – 1928. – № 7-8.
14. Паперный В. Вера и правда: Андре Жид и Лион Фейхтвангер в Москве // Неприкосновенный запас. – М., 2003. – № 4 (30).
15. П'єр Амь (До приїзду в СРСР) // *Культура і побут*. – 1927. – № 39.
16. Підмогильний В. Панаїт Істраті в Києві // *Життя й революція*. – 1928. – № 2.
17. Поліщук В. Листи // Блажен, хто може горіти... Автобіографія, щоденники, листи / Упоряд. З.Суходуб. – Рівне, 1997.
18. Поліщук В. Книга повстань. Том I. Частина I: Поезії 1917-1921 років. – Харків, 1929.
19. Поліщук В. Розкол Європи: Художньо-соціалні та побутові нариси. – Харків, 1925.
20. Селін і Чехов // *Назустріч*. – 1936. – № 24
21. Серед інших письменників // *Плужанин*. – № 1. – 1925.
22. Фюрє Ф. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / Пер. з фр. – К., 2007.
23. Черняк Є. Листи з дороги (Італія) // *Життя й революція*. – 1929. – № 6.
24. Черняк Є. Листи з дороги (Німеччина) // *Життя й революція*. – 1928. – № 11.
25. Якубовський Ф. Вол.Поліщук Розкол Європи // *Життя й революція* – 1925. – № 10.
26. Ярмоленко А. Дев'ятсот двадцять дев'ятого // *Плуг*. – 1930. – № 4.
27. Orwell G. Arthur Koestler. – Режим доступу: http://www.george-orwell.org/Arthur_Koestler/0.html

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал “Слово і Час” висвітлює питання історії, теорії та сучасної практики літературного руху, загальнокультурного життя. Виходячи з принципів об'єктивності та плюралізму, редакція не вважає за обов'язкове поділяти всі погляди і положення авторів, завдяки чому зберігає і природний ґрунт для конструктивної полеміки.

Неодмінними вимогами до матеріалів, що подаються на розгляд редколегії, є достеменність наведених фактів, посилань на всі використані джерела, точність у цитуванні.

Статті та інші матеріали (крім листів) подаються до редакції українською мовою, обсягом не більше друкованого аркуша; посилання розміщуються внизу сторінки.

Статті подавати на електронному носії як текстовий файл без переносів у словах у редакторі Microsoft Word; можна надсилати електронною поштою: jour_sich@iatp.org.ua. Обов'язково мусить бути подана виразна роздруковка статті у 2-х примірниках, виконана шрифтом не менше 14 кегля через 1,5 інтервали 28 рядків на сторінці.

Список використаної літератури в алфавітному порядку подається в кінці статті; посилання розміщуються в тексті у квадратних дужках: [номер видання у списку, стор.].

До статті (крім рецензій) обов'язково додається анотація з ключовими словами (на 600-800 знаків), ім'я та прізвище автора українською, російською та англійською мовами.